

BİZANS DÖNEMİNDE ANADOLU
İKTİSADİ VE SOSYAL YAPI

(900-1261)

Bu kitabın yayın hakkı SIYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

**BİZANS DÖNEMİNDE ANADOLU
İKTİSADİ VE SOSYAL YAPI (900-1261)**

M. Murat Baskıcı

©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.

1. Baskı: Mart 2009, Ankara

2. Baskı: Haziran 2016, Ankara

3. Baskı: Ekim 2022, Ankara

ISBN No: 978-605-5738-11-2

Phoenix Yayınevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 11003

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

e-posta: info@phoenixkitap.com

<http://www.phoenixyayinevi.com>

Baskı:

Ankamat Matbaacılık Sanayi Tic.Limited Şirketi

Sertifika No: 46700

1344. Cadde No: 60

İvedik Organize Sanayi Bölgesi

Yenimahalle – ANKARA

Tel: (0.312) 394 54 94 – 95

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

**BİZANS DÖNEMİNDE ANADOLU
İKTİSADİ VE SOSYAL YAPI
(900-1261)**

M. Murat Baskıcı

3. Baskı

Elif, Emre, Ela
için

İçindekiler

GİRİŞ	9
1. COĞRAFİ ORTAM	15
1.1. Giriş	15
1.2. Anadolu'nun Önemi	16
1.3. Coğrafya	17
1.4. Ulaşım-Yol Sistemi	19
1.5. Maden Kaynakları	24
2. NÜFUS	27
2.1. Giriş	27
2.2. Kaynaklar	27
2.3. Anadolu Halkı	28
2.4. Anadolu Nüfus Yapısı	31
3. TARİHİ ARKA PLAN	43
3.1. Giriş	43
3.2. Hıristiyanlık Öncesi Helen Kültürü	44
3.2.1. İskender Öncesinde Ortadoğu ve Anadolu	46
3.2.2. İskender'in Seferi ve İmparatorluğu	51
3.2.3. Bir Helenistik Krallık: Selefkiler	56

3.2.3.1. Hükümdarlık-Saray	58
3.2.3.2. Devlet Yönetimi	61
3.2.3.3. Ordu	64
3.2.3.4. Ekonomi, Ticaret, Toplumsal-Dinî ve Kültürel Hayat	66
3.2.3.5. Helenistik Dönemin Özellikleri	71
3.3. Roma İmparatorluk Geleneği	77
3.3.1. Hükümdarlık-Saray	80
3.3.2. Devlet Yönetimi	83
3.3.3. Ordu	86
3.3.4. Ekonomi, Ticaret, Toplumsal-Dinî ve Kültürel Hayat	88
3.4. Ortodoks Hıristiyanlık	96
3.5. Sasani Bağlantısı	101

4. DEVLET-TOPLUM-EKONOMİ BAĞLANTILARI-I: KURUMLAR

4.1. Giriş	107
4.2. İmparatorluk Kurumu	107
4.3. Askeri Örgütlenme	115
4.3.1. <i>Thema</i> Sistemi	115
4.3.2. Kudretliler-Fakirler	129
4.3.3. <i>Pronoia</i> Kurumu	139
4.3.4. Paralı Askerler	143
4.3.5. Donanma	144
4.4. Kilise ve Din Adamları	148
4.4.1. Manastırlar	156
4.4.2. Sapkınlıklar	167
4.4.3. Kiliselerin Birliği	171
4.5. Sivil İdare	176
4.5.1. Diploması	187
4.5.2. Hukuk Düzeni ve Sivil Yargı	189

5. DEVLET-TOPLUM-EKONOMİ BAĞLANTILARI-II: İKTİSADİ HAYAT	195
5.1. Giriş	195
5.2. Şehirlerdeki İktisadi Hayat	196
5.2.1. Ticaret	199
5.2.2. Artizanal Üretim	213
5.3. Kırsal Alanlardaki İktisadi Hayat	216
5.3.1. Küçük Köylülük	217
5.3.2. Büyük Arazi Sahipliği	227
5.3.3. Kilise ve Manastır Mülkleri	232
6. DEVLET-TOPLUM-EKONOMİ BAĞLANTILARI-III: DEVLETİN İKTİSADİ HAYATA MÜDAHALELERİ	243
6.1. Giriş	243
6.2. Kıymetli Metal ve Para Meseleleri	245
6.2.1. Kıymetli Metaller	245
6.2.2. Bizans Para Sistemi	246
6.2.3. Faiz Hadleri	252
6.3. Loncalar	253
6.4. Devlet Kontrolü	259
6.5. Vergiler	264
7. SONUÇ	269
KAYNAKÇA	273
DİZİN	281

Giriş

Türkiye'deki tarih çalışmalarında Anadolu'nun Türkler öncesi tarihine pek ilgi duyulmadığı, bunun önemli bir eksiklik oluşturduğu söylenebilir. Oysa Anadolu Selçuklu ve erken dönem Osmanlı tarihini anlamlandırabilmek için bu devletlerin kendi tarihleri kadar Bizans İmparatorluğu tarihine de bakılması gerekmektedir. 11. yüzyıl sonrasının Anadolu tarihi, bu tarihlerden itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Müslüman-Türk nüfus ve kültürü ile Anadolu'da mevcut nüfus ve kültürlerin karşılaşması/etkileşmesinin tarihidir.* Yüzyıllar boyunca Anadolu'da bir arada yaşamış çeşitli nüfus gruplarının varlığı dikkate alındığında, Bizans tarihi olmaksızın Anadolu ortaçağları ve Selçuklu-Osmanlı tarihini düşünmek Türk tarihçiliğinde önemli

---

* Bizans kurumlarının Osmanlı kurumları üzerinde bir etkisi olmadığını ispat etmek için bir eser kaleme almış olan Fuat Köprülü dahi eserinin sonunda "...Osmanlılar devrinde Bizans'tan Türklere geçtiği iddia olunan şeylerin mühim bir kısmını XI-XII yüzyıllarda aramak daha doğru olur" demektedir. Köprülü, 1981, s.226.

bir eksikliğe yol açmaktadır. Böylece elinizdeki çalışma, Türk kökenli hanedanların-yönetici kadroların tarihinin başladığı 11. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Anadolu'da ne türden bir iktisadi ve sosyal yapı bulunduğunu anlamaya yönelik olmak üzere ülkemizdeki tarih araştırmalarına küçük bir katkı niteliğindedir. Bizans tarihine aşina olmanın, Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok meselesini daha kolay anlamlandırmayı sağlayacağını okuyucular rahatlıkla görebilecektir.

Eser, ortaçağlarda Anadolu'nun iktisadi ve sosyal ortamının genel bir çerçevesini vermeyi hedeflediğinden ilgilendiği döneme ilişkin kronolojik bir Bizans tarihi niteliğinde değildir. Çalışmanın coğrafya ve dönem bakımından sınırlandırılması şu şekildedir:

i) Bizans İmparatorluğu'nun sadece Anadolu'daki toprakları ilgi alanındadır. Ancak Anadolu ifadesinden bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin Trakya dışındaki coğrafyası değil, yaklaşık olarak Trabzon-Kayseri-Mersin hattının batısında kalan bölgeleri anlaşılmalıdır. Türk nüfus gruplarının sürekli ilerleyişi sonucu özellikle 12. ve 13. yüzyıllarda Bizans Anadolu'nun büyük bir kısmını kaybettiğinden, sözkonusu yüzyıllara ilişkin gelişmeler düşünülürken bazı Bizans kurumlarının (*pronoia*, *kharistikia* vbg.) geçerliğinin Bizans'ın elinde kalan bölgeler ile sınırlanmış olduğu unutulmamalıdır. Anlatımda da bu durum göz önünde tutulmuştur. Örneğin 13. yüzyıla ilişkin gelişmelerde sadece İznik İmparatorluğu ve onun batı Anadolu'daki toprakları ilgi alanındadır.

ii) Dönem olarak 10-13. yüzyıllar (900-1299) arası ele alınmaktadır. Ancak bazı kurum ve gelişmelerin rahat anlaşılmasını sağlamak için gereken durumlarda 10. yüzyıl öncesi gelişmelerden de bahsedilmiştir. 1261 sonrasında ise, Bizans'ın hâkimiyet alanı çok küçüldüğü ve Marmara ve Batı Anadolu'daki bazı merkezler haricinde Anadolu'yu tümüyle kaybettiği için, ilgi

alanındaki kurumların pratik olarak çok küçük coğrafyalarda sürmüş veya ortadan kalkmış olduğu unutulmamalıdır.

İlk iki bölümde kısaca Anadolu'da dönemin coğrafya ve nüfus özellikleri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölüm Bizans İmparatorluğu'nun dayandığı üç temel eksen, Helen kültürünü, Hıristiyanlığı ve Roma devlet geleneğini ele almaktadır. Hıristiyanlık öncesi Helen kültürünün Helenistik dönemde *doğu* geleneğinden izler taşımaya başladığı ve Roma devlet geleneğinin özellikle 3. yüzyılda maruz kaldığı bir *doğululaşma* ile Bizans'ta devam etmiş görüldüğü bölümün başlıca çıkarımlarıdır.

Dördüncü bölüm Bizans devlet yapısını imparatorluk, ordu, kilise, hukuk sistemi başlıkları altında ele almaktadır. Bu alt bölümlerde devlet yapısının öğeleri ve bazı temel kurumlar anlatılmakta, bunlar beşinci ve altıncı bölümlerdeki anlatım için zemin oluşturmaktadır. Askeri Örgütlenme ve Kilise-Manastır Mülkleri alt bölümlerinde, iktisadi olarak nitelendirilebilecek bazı kurumlar ile devlet yapısının bazı öğelerinin nasıl iç içe geçmiş olduğunu takip etmek mümkündür. Benzer şekilde, sivil idare ve hukuk sistemi ile ticaret ve artizanal üretim meseleleri iç içedir.

Beşinci bölüm şehirlerdeki ve kırsal alanlardaki iktisadi hayat olmak üzere iki alt bölüme ayrılmıştır. Şehirlerdeki iktisadi hayata ilişkin meseleler ticaret ve artizanal üretim etrafında yoğunlaşmaktadır. Kırsal alanlardaki iktisadi meseleler ise çeşitli sosyal grupların bir arazi üzerindeki tasarruf hakkı ile ilişkilidir. Dördüncü bölümdeki Askeri Örgütlenme alt başlığı ile birlikte ele alındığında, modern çağlar öncesinde bütün toplumlarda temel iktisadi kaynak olan toprak/arazi üzerinde kimin hâkim olacağı meselesinin esasında bir merkezi otoritenin çözmesi gereken en temel (yaşamsal) sorun olduğu ortaya çıkmaktadır. Altıncı bölümde Bizans devlet yapısı içinde iktisadi

hayata müdahaleler ele alınmıştır. Merkeziyetçi bir ortadoğulu devlet yapısının iktisadi faaliyetler ve ticarete getirdiği sınırlamalar özellikle Loncalar ve Ticarete Müdahale alt bölümlerinde yer almaktadır.

Çalışma boyunca Bizans terimlerinin yazılışında Yunanca okunuş biçimlerinin Türk alfabesi ile transkripsiyonu tercih edilmiş, şehir adları da ilgili dönemdeki Yunanca okunuşları ile verilmiştir. Çalışma boyunca kullanılan *erken*, *orta* ve *geç Bizans dönemi* ifadeleri ise sırasıyla 4-7, 7-11 ve 11-15. yüzyılları belirtmektedir.

Eserde sunulmaya çalışılan *iktisadi* ortam devlet ağırlıklı bir iktisadi-sosyal yapı analizi ile ele alınmaktadır. Çünkü toplumsal hayatın iktisadi ekseninin diğer eksenlerden ayrı olarak ele alınabilmesi ancak sanayi devrimi sonrası “piyasa” ekonomileri için geçerli olan bir yöntemdir. Daha önceki dönemlerde ise toplum hayatının iktisadi eksenini ya da ekonomi (Karl Polanyi’nin ifadesi ile) “iktisadi olmayan kurumlarda gömüldür.” Piyasa ekonomisi öncesi dönemlerin “iktisadi olayları”nı inceleyebilmek için devlet yapısının her bir ögesi dikkate alınmalıdır. Bu da ticaret, artizanal üretim, vergi gibi unsurların yanısıra imparator, ordu, kilise, bürokrasi gibi devlet yapısının çeşitli öğelerine bakılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmada önce ilgili dönemin Bizans devlet yapısı verilmiş, sonra bu yapı içinde incelenen kurumlar yardımıyla izlenebilecek olan *iktisadi hayat* kısmına geçilmiştir. Böylece çalışma genel olarak Bizans tarihinin belirli bir kısmını ele alırken özel olarak da piyasa ekonomisi öncesi ekonomilerin tarihinin incelenmesinde göz önünde tutulması gereken hususlara ilişkin, Polanyi’ye aşına olan okuyucular için daha fazla olmak üzere, bir hatırlatmada bulunmaktadır.

Elinizdeki eserin temelini 1995 yılında tamamladığım yüksek lisans tezimi oluşturmakla birlikte çalışma bütünüyle göz-

den geçirilmiş, bazı kısımları yeniden kaleme alınmış ve bazı ilaveler yapılmıştır. Bugüne kadar diğerk akademik faaliyetler ve öncelikler nedeniyle yayımlayamadığım eserin daha fazla gecikmesini istemediğim için kaynakçasının genel bir güncelleştirilmesini olası bir sonraki baskıya ertelediğimi ve bu eksiklikle birlikte çalışmada rastlanabilecek diğerk bütün kusurların tarafıma ait olduğunu belirtmek isterim. Çalışmanın şekillenmesinde önemli katkıları olan üç değerli akademisyene, Prof.Dr. Yahya Sezai Tezel'e, Prof.Dr. İlber Ortaylı'ya ve Dr. Mehmet Ali Kılıçbay'a teşekkürlerimi sunuyorum. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülteleri ile Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanelerine de sağladıkları çalışma / araştırma / öğrenme ortamı ve kolaylıklarından dolayı teşekkür borçluyum. Ailemin her zaman yanımda hissettiğim öğrenme ve araştırmaya olan desteği ise her türlü teşekkürün ötesindedir.

Ankara, Mart 2009